

Sto let v šesti generacích

Publikace vznikající u příležitosti 100. jubilea založení Filozofické fakulty Masarykovy univerzity by měla rezonovat slavnostním tónem a připomenout významné úspěchy, kterých škola dosáhla. Ale měla by také poskytnout podněty k zamyšlení, poučení a zhodnocení událostí minulých ve světle přítomnosti a v perspektivě dalšího možného vývoje. Právě otázky po smyslu existence univerzity, cílech její práce, a zvláště roli humanitních oborů byly tím, co provázelo školu po celých sto let její existence. Hledání odpovědí na tyto otázky bylo velmi bolestivé. Vždyť vzpomeňme, že nadšené ustavení univerzity v roce 1919 již o čtyři nebo pět let později vystřídal vážné úvahy o jejím okleštění a omezení, podpořené argumentem finančních úspor v neustále napjatém státním rozpočtu. Dále je třeba připomenout, že tuto instituci po přibližně polovinu doby její existence ovlivňovaly režimy a společenské klima, jejichž postoj k hodnotě svobody, kritického myšlení a akademické samosprávy byl převážně či zcela negativní. Zvláště dlouhé období komunistické vlády v Československu se notně podepsalo na práci fakulty, na kariérním profilu akademiků a studentů a u řady z nich zanechalo citelné šrámy na morálce – vždyť fakulta byla tehdy politickými složkami režimu nahlížena mj. jako propagandistické pracoviště mimořádného významu a míra zapojení pracovníků a studentů do činnosti režimu tomu nutně odpovídala. Přistupujeme k této historické skutečnosti bez přikrašlování nebo zamlčování, se snahou o vyvážené hodnocení celé situace.

V centru naší pozornosti stojí zkušenost člověka spjatého s akademickou kulturou. Právě biografická a generační metoda podle našeho názoru představují nejlepší cestu k uchopení tohoto křehkého fenoménu, důležitého ovšem v tom, že právě akademická kultura je esencí činnosti univerzity, představuje těžko definovatelné, ale velmi pevné předitivo vztahů mezi akademiky a studenty. Ptáme se proto, jak se proměňoval habitus pedagoga a studenta v kontextu generačních změn, jak se měnily jejich vztahy, které kulturní indicie jsou pro tu každou epochu v dějinách fakulty typické a které nikoliv.

„Biografie dělají lidské životy mnohem zajímavější, než ve skutečnosti jsou.“ Citát z pera anglického spisovatele Juliana Barnese velmi dobře koresponduje se záměry autorů předkládané publikace. Nešlo nám totiž o pouhé shromáždění krátkých profilů významných osobností spojených tak či onak s brněnskou filozofickou fakultou. Naším cílem bylo prostřednictvím biografické metody zachytit proměny činnosti fakulty v reprezentativní šíři její práce: tedy změny ve způsobu výuky, v kultuře soužití akademické obce, učitelů a studentů a také – v neposlední řadě – pozici školy v rámci společnosti. Tomu odpovídá výběr osobností i způsob, jakým jsou jejich biogramy zpracovány. Zvolené osobnosti byly vybrány tak, aby ve svých osudech odrážely výše zmíněné proměny.

Proměna. Právě tento aspekt lidského osudu byl pro nás primárně inspirativní, hledali jsme osobnosti zajímavé pro dějiny fakulty a společnosti právě tím, že se v jejich životní dráze a díle objevují v reprezentativní míře prvky kontinuity a diskontinuity práce akademika, kariérní dráhy absolventa nebo životního osudu technického pracovníka. Představený biografický soubor není v žádném případě monumentum honoris et gloriae.

Prezentujeme zde osobnosti s pozitivním i negativním vlivem na dění na fakultě i ve společnosti, nezastíráme stinné stránky životního osudu jednotlivců, i když je výsledné hodnocení jejich díla pozitivní – a platí to i naopak. Vedle významných vědeckých osobností a excelentních pedagogů, pravých vzorů akademické i jiné profesní kariéry, pozitivně hodnocených ve všech ohledech, jsou tu osobnosti kolísající, v různém slova smyslu svérázné z pohledu jejich současníků či nástupců a s převážně negativním vlivem na své okolí.

Jednotlivý biogram, opřený o konkrétní lidský osud, by ale naše cíle naplnil jen stěží. Kromě přístupu biografického se proto snažíme dějiny fakulty uchopit cestou generační metody. Ta doplňuje biografický přístup v jednom veledůležitém aspektu: umožňuje klást si otázky po shodných znacích v horizontu zkušenosti členů věkových kohort, řazených primárně nikoliv podle ročníku narození, ale podle doby, v níž studovali či jinak působili na fakultě. Tázání na platformě generační metody, založené na díle maďarsko-německého sociologa Karla Mannheim a jeho pozdější revize, není v české historické vědě nové; jsou dobře známy jeho výhody i úskalí. Z našeho úhlu pohledu představuje generační pohled na realitu žádané osvěžení institucionálních dějin fakulty, jež se syntézy svých dějin dočkala k 90. jubileu zahájení výuky.

Generační přístup jistě není bez vad. Metodě bývá vytýkána interpretační svévole a snaha vtěsnat barvitý lidský život do kategorií vytvořených badatelem ex post. Mnohé připomínky jsou relevantní a autoři si toho jsou dobře vědomi. Neusilujeme proto o příliš rigidní interpretaci dění na fakultě i v sítích sociálních vazeb kolem ní, abychom obhájili generační přístup za každou cenu. Generaci vymezujeme prostřednictvím generačního prožitku, sestávajícího jednak z obecnější zkušenosti příznačné pro celou věkovou skupinu, jednak ze zkušenosti spojené se vstupem na univerzitní půdu a samozřejmě se studiem na fakultě.

Při vědomí určité schematičnosti zvolené periodizace se nám jako produktivní jeví dělení na šest generací. Mezníky tvoří převážně politické události, zvláště změny režimů, jejichž význam pro činnost fakulty a akademickou kulturu vnímáme jako nejdůležitější, byť se de iure projevoval obvykle se zpožděním, např. ve formě vysokoškolských zákonů. V politicky neklidné střední Evropě 20. století je tato periodizace i v oboru univerzitních dějin nejběžnějším přístupem, i když nepodceňujeme ani význam reformy studia nebo některé technologické změny, které jsou častěji používány pro periodizaci v politicky stabilnějších oblastech Západu. Například v Německu z tohoto důvodu bývá nadřazeno období 1974–1975, spojené s posílením vlivu studentů na správu škol, s masifikací studia a otevřením mnoha regionálních vysokých škol či specializovaných akademií, událostem roku 1968, jejichž význam je interpretován spíše jako kulturně-politický. Zvláště v případě prvních tří či čtyř generací je výběr osobností a s nimi spojená interpretační věrohodnost poměrně vysoká, neboť historik tu již disponuje vcelku dostatečným odstupem od analyzované látky a může se opřít o paralelní výzkumy prováděné v posledních letech v jiných akademických obcích.

Stav zpracování tématu je příznivý hlavně v německé historické vědě, odkud pocházejí také hlavní syntézy s podmíněnou platností interpretací a závěrů pro středoevropský univerzitní prostor. Za všechny zmiňme monumentální dílo početného týmu historiků vedených Walterem Rüeggem *Geschichte der Universität in Europa* (München, 1993–2010) a metodologicky podnětná zpracování dějin univerzit ve Vídni, Jeně, Greifswaldu, Lipsku nebo Tübingenu.

České historické bádání na poli univerzitních dějin a akademické kultury se v posledních dvaceti letech stalo důstojným pendantem dění na západ od našich hranic. Nad rámec institucionálních dějin vynikly práce týmu mladých historiků reflektující dění na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v éře komunistického režimu a vzbuzující četné kontroverze, podobně zaujala práce Josefa Petráně s některými autobiografickými prvky

a obecnějším cílem spočívajícím v promýšlení role intelektuála v nedemokratických režimech. Výzkum dějin brněnské univerzity navazuje na kanonickou práci týmu kolem Františka Jordána z roku 1969. K významnému posunu stavu poznání došlo při příležitosti 90. výročí, a zvláště pak v souvislosti se stým jubileem vzniku univerzity, k němuž byl vázán nejen vznik badatelských týmů jak celouniverzitního, tak fakultního rázu, ale i zapojení oborů, které do té doby stály stranou debat o univerzitní kultuře i dějinách školy obecně.

Pokud se tedy pokusíme nahlédnout shromážděný soubor biografických dat jako celek z metaperspektivy kulturních dějin univerzity, a především jejích humanitních oborů, nabízí nám řadu podnětů k zamyšlení nad proměnou habitu akademika a studenta a v širším kontextu rovněž nad tím, co společnost nebo její politické vedení od vysoké školy humanitního typu očekává. Masarykova univerzita vznikla v době naplněné v pravdě revolučním elánem neseným mladým národem, který právě dosáhl státní suverenity a překonal tak frustraci ze svého podřadného postavení trvajících několik desetiletí. Obrovská energie vycházející ze směsi nacionalismu, republikanismu, demokratismu a ideálů o vytvoření lepšího lidství se přelila do zakládajících fakult nové univerzity a do akademické obce. Umožnila překonat mnoho problémů, které s sebou rychlé a nepřilíhově dobře připravené založení univerzity nutně přineslo, včetně dvou pokusů o zrušení či podstatnou redukci fakulty (1923–1925, 1932–1933). Ve velmi skromných podmínkách se v meziválečném období přece jen podařilo položit základy pro další práci fakulty, na něž bylo možné navazovat v následujících desetiletích. Ale entuziasmus a heroismus zakladatelské generace brněnské filozofické fakulty poněkud zastírá skutečnost, že univerzita a její fakulty se připojily do velké rodiny univerzit, jež od 11. století figurovaly jako nositelky starobylého konceptu *universitas*, který ovšem na sklonku 19. a ve 20. století procházel hlubokou krizí – ekonomickou, politickou a v neposlední řadě ideovou.

Založení filozofické fakulty je proto třeba posuzovat i v kontextu pochybností o tom, zda meziválečná československá společnost potřebovala humanitní vědy a absolventy filozofických fakult, kteří byli označováni za nepoužitelné na trhu práce či za vzdělaný proletariát nebezpečný svými radikálními politickými názory. Étos kultivace společnosti prostřednictvím podpory kritického myšlení jako předpokladu vyššího lidství zmizel až překvapivě rychle tváří v tvář ekonomicko-technokratickému uvažování. Tento šok z dvou pokusů o zrušení fakulty v rané fázi její existence probudil brněnskou akademickou obec a její podporovatele z iluze. Fakulta nevznikla v klidné idylické době a realitu tehdejší *universitas* nebylo možno nahlížet růžovými brýlemi. Někteří historikové se domnívají, že posledních sto let dějin humanitních oborů ve střední Evropě, a tedy i na naší fakultě, je vlastně zápasem o udržení a přiměřenou transformaci tzv. humboldtovského ideálu univerzity, neseného právě hlavně humanitními obory.

Wilhelm von Humboldt vystavěl reformu univerzit v raně moderním Prusku jednak na vizi akademické samosprávy, jednak na ideálu blahodárného propojení výuky a výzkumu. Ideovým cílem reformy, v mnoha jiných ohledech kompromisního díla, byla kultivace lidství prostřednictvím všeobecného, racionálního a kritického vzdělání, kterým měl projít každý univerzitní student – tedy i ten, který následně směřoval na dráhu jasně vymezeného profesního vzdělávání, např. v juristických nebo medicínských oborech. Humanitní vědy mu měly pomoci lépe porozumět světu a zlepšit tím jeho život. *Freiheit, Lehre und Forschung*: humboldtovské heslo bylo sice vždy spíše ideálem než realitou, přesto se stalo základním pilířem identity univerzit a jeho étos dosud stále žije v humanitních oborech pěstovaných hlavně na filozofických fakultách.

Pravda je ale taková, že fakulta vznikla v době, kdy humboldtovský ideál ve střední Evropě pohasínal, a pracovala ve století, které se v univerzitním prostředí vyznačovalo hledáním reformních i revolučních východisek

z údajné překonanosti humboldtovského ideálu. Dvě základní hrozby podkopaly v moderní a postmoderní éře dílo pruského školského reformátora a učinily jeho vize podle kritiků přežitými a zbytnými: masové vzdělávání a závislost univerzit na veřejných rozpočtech. Prudké rozšiřování okruhu zájemců o vysokoškolské vzdělávání v průběhu přibližně posledních 140 let vyhrotilo otázku, jaká očekávání vlastně mají studenti (humanitních oborů) a jaká jejich profesori? Je to vědecká výchova? Nebo se studenti prostě jen chtějí dobře připravit na budoucí povolání (učitele, archiváře, muzejního kurátora a další)? Zajímá vůbec studenty všeobecné vzdělání, nebo jde jen o získání diplomu? A jaká očekávání mají rodiče studentů? A jaká daňoví poplatníci, reprezentovaní politickým vedením státu? Z rozporů v odpovědích, poskytovaných na jedné straně studenty a politiky a na druhé akademiky, vyvstal obraz univerzitního profesora žijícího podivný život ve věži ze slonoviny, odtrženého od poptávky veřejnosti a rezistentního vůči každé změně. Obranným reflexem tohoto zvláštního člověka se stal právě „Humboldt“, používaný jako štít a jako varování: nevnášejte na univerzitu pravidla ekonomicko-technokratického rozhodování, braňte ji a její samosprávu před politickými tlaky i momentálními náladami ve společnosti. Univerzita je jako křehká květina, spojující ve své práci minulost, současnost a budoucnost lidstva, a je v tomto smyslu nadčasová.

Udržení akademické svobody, provázání výuky a výzkumu představuje při pohledu zvnějšku spojující téma dějin fakulty v uplynulých sto letech – ať už stála fakulta tváří v tvář nacistické politiky likvidace českého vysokého školství, politiky ideologizace pedagogické i výzkumné práce v režii komunistické strany či současným trendům nazývaným akademickým kapitalismem, tj. představám o řízení vysoké školy jako firmy včetně problematických a mnohdy necitlivých scientometrických nástrojů, managementu kvality a různých evaluací. Vybraný soubor biogramů v tomto světle dokládá schopnost akademické obce usilovat o rozvoj a přiměřenou transformaci starého ideálu *universitas* i mladších humboldtovských vizí a taktéž rezistenci vůči tlaku na omezení akademické svobody i spoutání ducha vědecké kritičnosti. Ukazuje ovšem i profily osob, které humboldtovský ideál nesdílely nebo z různých důvodů odmítaly, případně si jako strategii zvolily jeho přizpůsobení požadavkům režimu či jiným dobovým tlakům.

V neposlední řadě přináší předložený soubor biogramů otázky po budoucnosti humanitních a společenskovedních oborů. Navzdory nutně převažujícímu historickému přístupu se zvláště u posledních dvou generací otevírá před čtenářem několik možných cest, jimiž se fakulta a její obory mohou vydat: bude to cesta interdisciplinárně pojatého výzkumu s řešením konkrétních společenských problémů a s dopadem na praktický ráz výuky, která bude odpovědí na výtky o údajné nepraktičnosti a nepotřebnosti humanitního vzdělání? Bude touto cestou široká mezinárodní spolupráce na někdy velmi abstraktních výzkumných tématech, nebo spíše reakce na konkrétní problémy s kořeny v regionu? Půjde o směs obou v duchu hesla „myslet globálně, jednat lokálně“? Jaký bude zájem studentů o výuku – spíše všeobecný, a tedy nutně poněkud povrchní, nebo specializovaný, a tudíž nutně omezující při snaze o celostní vidění světa? Obhájí humanitní vědy v soutěži s obory profesního vzdělávání nebo s obory zaměřenými na přeměnu světa v duchu dobového pragmatismu svoji pozici oboru společensky potřebného pro porozumění světu? A co v konkurenci internetu? Bude perspektiva fakulty v angažované vědě a pedagogické práci nutně vystavena politickým výkyvům, nebo se fakulta raději přidrží cesty „čisté vědy“, apolitické, a proto v některých ohledech bezpečné, ale občas také zbytečné, a tudíž těžko obhajitelné před poskytovateli financí? Palčivých otázek není málo. Autoři publikace budou poctěni, pokud jejich práce přispěje k uvědomění si komplikovaného postavení a specifické, nezastupitelné role humanitních oborů a stane se podporou pro debaty o roli Masarykovy univerzity a humanitních oborů v akademické obci i mimo ni.